

Ida Raffaelli

Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb

Dirk Geeraerts

Diachronic Prototype Semantics

A Contribution to Historical Lexicology
Clarendon Press — Oxford, 1997

Knjiga D. Geeraerts **Diachronic Prototype Semantics** broji dvjesto i šest stranica uključujući uvod i kazalo nazivlja, a sastoji se od pet poglavlja.

D. Geeraerts u svojoj knjizi daje prikaz jednog drugačijeg i dosada samo naznačivanoga pristupa dijakronijskoj semantici. U težnji da ne minorizira dosadašnja istraživanja na području dijakronije, posebice na razini semantičkih promjena leksičkih jedinica, Geeraerts upozorava kako su poneki pokušaji da se s pomoću komponentijalne analize pristupi razmatranju promjena u semantičkim strukturama leksika ipak bili samo rijetke iznimke te da je dijakronijska semantika metodološki uvijek ostajala po strani. Korak dalje otišlo se u osamdesetima kada se semantičkim promjenama pristupalo cjelovitije. Na promjene se značenja počelo gledati u okviru čitavoga semantičkoga polja uključujući i funkcionalne promjene na gramatičkoj i pragmatičkoj razini te se na taj način postupno odbacivala tradicionalna filološka orijentacija dijakronijskih proučavanja.

Značajan razvoj na području historijske semantike odigrao je utjecaj teorijskoga pristupa prototipa pri analizi semantičke strukture. U svojoj knjizi Geeraerts pokušava upozoriti na prednosti toga modela pri analizi semantičkih promjena leksičkih jedinica.

Prvo poglavlje pod naslovom *Cognitive Semantics and Prototype Theory* uvođi nas u neke od temeljnih postavki kognitivne lingvistike, pa onda i kognitivne semantike koje su nezaobilazne kako bi se mogla shvatiti važnost primjene teorije prototipova pri tumačenju semantičkih promjena. Naime, postavlja se nezaobilazno pitanje: na što nas upućuje te što nam novo donosi organizacija semantičke strukture prema načelu prototipnosti? Geeraerts navodi neka od temeljnih načela modela prototipa koja mogu biti relevantna za dijakronijsku semantiku te nas upozorava na fenomen polisemije kao jednog od fundamentalnih pitanja kognitivne semantike koja posebno mjesto zauzima u okviru dijakronijske semantike kao sinkronijski odraz dijakronijskih semantičkih promjena, ali i kao oblik kategorizacije izvanjezičnih entiteta prema načelu zajedničkih karakteristika na jezičnoj razini.

S pomoću uistinu temeljite razrade nekih osnovnih pojmova (s vrlo preciznim i jasnim definicijama) koje će koristiti pri daljnjim analizama, Geeraerts u pr-

vome poglavlju posebnu pozornost posvećuje odnosu semasioloških¹ promjena i teorije prototipova. Naime, autor upozorava na neke od aspekata utjecaja teorije prototipova na semasiološke promjene, među kojima glavno mjesto zauzima činjenica da se u okviru semasioloških promjena moraju promatrati i promjene na razini prototipno strukturiranih koncepata. Različita značenja neke leksičke jedinice imaju i različitu strukturalnu težinu među drugim značenjima te jedinice. S obzirom na tu činjenicu, odnosno na strukturalnu podjelu između središnjega i rubnih značenja neke jedinice, stvara se i nova tipologija semantičkih promjena. Naime, semasiološke se promjene, ugrubo, mogu sastojati od promjena središnjega značenja ili od promjena na razini rubnih značenja. No, Geeraerts smatra kako ovakva razdioba semasioloških promjena ipak ne može biti tako jednostavna te kako uz jasne i ovako lako objašnjive promjene, postoje i one kod kojih dolazi do međusobnoga miješanja prototipnih središta te isprepletanja između središnjega i rubnih značenja.

U drugome poglavlju *The Prototypical Characteristics of Semasiological Change* autor na primjerima iz nizozemskoga jezika objašnjava i potkrepljuje četiri hipoteze o teoriji prototipova u okviru semantičkih promjena.

Prvi dio ovoga poglavlja odnosi se na promjene koje je koncept »legging« (ono što mi u hrvatskome poznajemo kao »tajice«) prošao kroz prvih pet godina postojanja u nizozemskome, dakle od 1988. do 1991. Lingvistički, uvođenje ovakvoga novog koncepta nameće neka zanimljiva pitanja. Semasiološki — kako brzo kategorija počinje očitovati prototipno utemeljenu fleksibilnost, a onomasiološki — može li lingvistička analiza dokazati da neki koncept postaje s vremenom popularniji, odnosno kako uočiti povećanje i učestalost leksičkih jedinica koje označavaju određeni koncept? Ova su pitanja temeljno polazište Geeraertsovoj analizi. Geeraertsov prikaz semasioloških promjena koncepta »legging« vrlo je zanimljiv i jasno je s pomoću tablica prikazan komponencijalni sustav prototipnih »legging«, odnosno prikazano je do kojih je promjena na razini prototipnoga središta značenja došlo tijekom pet godina postojanja koncepta. Koristeći se također metodom komponencijalne analize, Geeraerts nam vrlo uvjerljivo prikazuje koje komponente čine središnje, prototipno značenje te kako su se razvijala rubna značenja (daje nam također njihov komponencijalni prikaz). Središnje je značenje pritom gubilo na svojoj učestalosti pri uporabi te je zbog modulacija središnjega značenja s vremenom postajalo teško govoriti o jasno određenome i istaknutome središnjem značenju.

Drugi se dio ovoga poglavlja bavi polisemičnim glagolom *vergrijpen* (napasti, uvrijediti, zlostavljati, silovati) u njegovu dijakronijskome rasponu od 1500. do 1900. Na primjeru ovoga glagola autor želi prikazati kako mnogostruki načini povezivanja između različitih značenja ovoga glagola potvrđuju činjenicu da dijakronijska semantika podupire teoriju prototipova stoga što se suprotstavlja tradicionalnomu strukturalističkom načelu da su konceptualne kategorije prirodnih jezika jasno razgraničene. Strogo razdjeljivanje između koncepata podrazumijeva strogo i jasno definirane semantičke promjene, no teorija prototipo-

1 Geeraerts (1997: 17) preuzima tradicionalnu razdiobu i razlikovanje između onomasiologije i semasiologije.

va dokazuje upravo suprotno: postojanje se skupina rubnih, u vremenu nepostojanih značenja koja se međusobno mogu preklapati, tumače kao činjenice jednoga sinkronijskoga sustava, a grupirani su oko čvrstoga prototipnoga središta.

Ovu postavku Geeraerts objašnjava i dokazuje na već spomenutome glagolu kojega su se značenja tijekom istraživanoga razdoblja grupirala oko dva čvrsta prototipna središta, s velikim brojem rubnih značenja.

Na ovu prirodu semantičkih promjena nadovezuje se i fenomen semantičke poligeneze o kojemu Geeraerts govori u trećemu dijelu poglavlja. Riječ je o fenomenu kada se određeno značenje leksičke jedinice može pojaviti u različitim navratima tijekom povijesnoga razvoja riječi, a svako je pojavljivanje genetski neovisno o drugima. Fenomen semantičke poligeneze ilustrira postojanje prolaznih značenja u dijakronijskome razvoju leksičke kategorije. Takva se prolazna značenja mogu pojaviti u povijesti riječi u bilo koje vrijeme, a dokazuju fleksibilni i nejasan karakter značenja riječi. Semantička poligeneza sastoji se od dijakronijskoga diskontinuiteta rubnih značenja temeljenih na neprekinutome prenošenju istaknutih značenja leksičke jedinice iz generacije u generaciju, dok se rubna značenja pojavljuju bez vremenskoga slijeda.

Uz ustanovljavanje semantičke poligeneze vezana su i neka metodološka pitanja, točnije metodološka ograničenja. Prvo se i osnovno pitanje nameće kako ustanoviti semantičku poligenezu kod leksičkih jedinica? Kako definirati i odrediti korpus? Koliko iscrpan i reprezentativan mora biti korpus kako nam ne bi promaklo postojanje nekog značenja? Nešto što se ne pojavljuje kao potvrda u odabranome korpusu ne znači da uopće ne postoji, odnosno da se ne može zadržati tijekom stoljeća u nekom dijalektu. Također se postavlja i pitanje vremenskih praznina, a da bismo opravdano mogli govoriti o poligenezi. Naime, koliko je godina ili stoljeća dovoljan vremenski razmak između dvaju pojavljivanja značenja? Je li razmak između pedeset godina premala vremenska praznina, a stoljeće dovoljna? Dakle, kao što se može uočiti, teorijski je fenomen semantičke poligeneze zamišljen vrlo prihvatljivo i potpuno se uklapa u teoriju prototipova prema načelu postojanosti središnjega značenja i nestalnosti rubnih značenja, ali praktična primjena ovih postavki odbija nas da ga metodološki primijenimo, odnosno uklopimo u neku od analiza.

Četvrti se dio poglavlja odnosi na činjenicu da semantičke promjene ne moraju uvijek svoju polazišnu točku pronaći u cjelini postojećega značenja, već u jednom dijelu značenja te se iz toga stvaraju nova zasebna značenja. Gledano sa stanovišta sinkronije, granica između semantike i znanja o svijetu je nejasna, dok se na dijakronijskoj razini to očituje u činjenici da navodna enciklopedijska informacija može u bilo kojemu trenutku biti polazišnom točkom za stvaranje novoga značenja te se kao takva mora uzeti u obzir pri proučavanju semantičkih promjena. S tradicionalnoga strukturalističkoga stanovišta, podskupina značenja kao sastavni dio komponencijalne analize (odnosno enciklopedijska informacija) ne pripada razini lingvističke strukture, već razini znanja o svijetu te kao takva ne može biti dio jezičnoga razvoja. Sa stanovišta teorije prototipova ovakva se interpretacija podskupine značenja kao integralnoga elementa za daljnji razvoj značenja potpuno uklapa.

Treće poglavlje pod naslovom *Prototypicality in a Classification of Lexical Change* postavlja temeljno pitanje: koje je mjesto, odnosno koja je uloga teorije prototipova u klasifikaciji leksičkih promjena? No, pitanje se može i reformulirati: mogu li prototipno utemeljene karakteristike semantičkih promjena pridonijeti nešto i na razini klasifikacija značenjskih promjena, a ne samo na razini njihova opisa? Također se postavlja pitanje koje su prednosti organiziranja semantičkih promjena leksičkih jedinica na temelju teorije prototipova. Kao odgovor nudi se tvrdnja da teorija prototipova kao principa organiziranja semasiološke strukture leksičkih jedinica igra važnu funkcionalnu ulogu u jeziku te stoga mora biti prikladno inkorporirana u funkcionalno orijentirane klasifikacije leksičkih promjena.

Naime, uvođenje teorije prototipova u klasifikaciju uzroka semantičkih promjena izaziva sukob između kognitivne, prototipno utemeljene semantike i tradicionalne strukturalne semantike. Dok prvi pristup nastoji naglasiti i upozoriti na važnost polisemije leksičke jedinice, drugi, tradicionalni temelji se na tendenciji prema izomorfizmu između značenja i leksičke jedinice kao terapeut-skoga procesa.

Svoju razradu Geeraerts započinje prikazom i kritikom Ullmannove klasifikacije semantičkih promjena koja se smatra funkcionalno orijentiranom klasifikacijom, a temelji se na razlikovanju promjena uzrokovanih lingvističkim konzervativizmom i onih uzrokovanih lingvističkim inovacijama. Temeljeći se na sosirovskom strukturalizmu, Ullmannov funkcionalizam objašnjava semantičke promjene u okvirima strukturalističkih pretpostavki da jezik funkcionira kao sustav asocijacija i opozicija, te da lingvistički znak funkcionira kao sveza označenoga i označitelja na temelju čega se i ostvaruje poznata Ullmannova definicija značenja kao recipročne sveze između *name* i *sense*. Geeraerts, smatrajući ovakvu čisto strukturalističku klasifikaciju semantičkih promjena nedostatnom, traži alternativne ili dodatne funkcionalne principe kao temelj novoga modela klasifikacije. Pronalazi ih u implikaciji teorije prototipova na funkcioniranje ljudskih konceptualnih sposobnosti, što čini osnovu dijakronijske semantike ne samo stoga što objašnjava temeljne principe stvaranja novih značenja nego i zato što dinamičku prirodu ljudskoga razmišljanja smatra temeljnom strukturalnom karakteristikom konceptualnih kategorija.

Četvrto poglavlje *Prototypical Polysemization and the Isomorphic Principle* pokušava istražiti sveze između izomorfizma i prototipne polisemizacije. Geeraerts, naime, želi istaknuti one slučajeve gdje je utjecaj izomorfizma kao terapeutske reakcije na polisemičnost umanjen zbog utjecaja polisemizacije, odnosno gdje je primjena principa »jedan oblik, jedno značenje« zaustavljena zbog toga što značenja koja dolaze u obzir pripadaju zajedničkoj prototipnoj kategoriji. Na taj način princip prototipnosti prethodi principu izomorfizma te se ovaj potonji može primijeniti na prototipnu kategoriju kao cjelinu, a ne na semantičke nijanse unutar kategorije. Cilj mu je u ovome poglavlju prikazati kako se ova dva suprotstavljena principa u nekim segmentima mogu povezati i nadopunjavati.

U petom se i posljednjem poglavlju *Prototype Theory as a Scientific Paradigm* Geeraerts okreće metateorijskoj razini proučavanja teorije prototipova.

Naime, on upozorava kako uvođenje teorije prototipova u proučavanje semantičke strukture leksičkih jedinica, predstavlja značajnu promjenu u metodološkim i teorijskim okvirima dijakronijske semantike. Geeraerts upozorava u ovoj poglavlju kako se teorijom prototipova zapravo vraćamo tradiciji prestrukturalne historijske semantike. Naime iz posljednjega se poglavlja ove knjige može uočiti koje su sveze između prestrukturalne historijske semantike i postukturalističke kognitivne semantike: interes za semantičke promjene i semantičku fleksibilnost kao takve, potpuno prihvaćanje važnosti psihološkoga aspekta jezika i odsutnost bilo kakvog pokušaja zadržavanja striktnoga razlikovanja između značenja i enciklopedijskoga koncepta.

Knjiga **Diachronic Prototype Semantics** prikazuje primjenu teorije prototipa na dijakronijsku semantiku. Dajući nam pregled temeljnih pojmova i metodoloških određenja vezanih uz teoriju prototipova te upozoravajući na mjesto ove teorije unutar kognitivne lingvistike, Geeraerts u ovoj knjizi pokazuje prednosti primjene spomenute teorije na razini dijakronijskoga proučavanja leksika i važnosti za uočavanje procesa polisemizacije na razini leksika. Baveći se različitim aspektima teorije prototipova unutar dijakronijske semantike, autor je svjestan i nekih praktičnih nedostataka ili metodoloških ograničenja. Činjenica koju bismo možda mogli zamjeriti Geeraertsu jest što su svi praktični primjeri i analize rađeni na (novijem) vokabularu koji nije izvučen iz nekih starijih (srednjovjekovnih) korpusa tekstova čime se primjerice djelomice bavio u jednom od svojih ranijih članaka. Naime, svatko tko se bavi dijakronijskom semantikom i leksikologijom, a koristi kao korpus primjerice srednjovjekovne tekstove (književna djela) susreće se s problemom što točnijega određenja značenja, s problemom asocijativnih sinonimijskih nizova, s problemom sintagmatskih nedosljednosti što sve uvelike otežava praćenje razvoja značenja neke leksičke jedinice i njezina što jasnijega semantičkoga definiranja. Uključivanje i ponekog takvog primjera pri razradama različitih aspekata teorije prototipova možda bi otvorilo i neke nove probleme pri primjeni teorije prototipova u dijakronijskoj semantici. No, sve u svemu, želimo li se baviti dijakronijskom semantikom i leksikologijom, Geeraertsove metodološke postavke nipošto ne bismo smjeli zanemariti jer nam otvaraju vrata prema nekim drugačijim, prihvatljivijim mogućnostima za preciznija i iscrpnija objašnjenja semantičkih promjena.